

אכילה לשיעורים בתשעה באב

הקדמה:

לשם השמירה על החיים, חובה לאכול, ואפילו ביום כיפור, ובכך מקיימים את רצון ה'. מיוחדים הם חיילי צה"ל, האוכלים לשם שמירה על כשירות מבצעית, שאכילתם נועדה להגן על חייהם של כלל ישראל.

שאלה: חייל הנצרך לאכול בתשעה באב האם יאכל לשיעורים?

א. אכילה לשיעורים ביום הכיפורים

מן התורה נאסרה כל אכילה ביום הכיפורים. אף על פי כן חיוב כרת אינו אלא בשיעור אכילה חשוב ('ככותבת הגסה'):

רמב"ם הלכות שביתת עשור פרק ב הלכה ג:

אכל או שתה פחות משיעור זה אינו חייב כרת, אף על פי שהוא אסור מן התורה בחצי שיעור, אין חייבין כרת אלא על כשיעור, והאוכל או השותה חצי שיעור מכין אותו מכת מרדות.

כשהותר לאכול ביום הכיפורים, במידת האפשר צריך לאכול 'פחות מכשיעור':

תלמוד בבלי מסכת כריתות דף יג עמוד א:

התירו לה לעובר לאכול פחות מכשיעור מפני הסכנה. מפני הסכנה, אפילו טובא (הרבה) נמי תיכול? אמר רב פפא, הכי קתני: הותרו לה לעובר פחות מכשיעור אפילו טובא מפני הסכנה.

ביאר הרמב"ן:

תורת האדם ענין הסכנה אות ד:

אפילו צריכה לכשיעור, מאכילין אותה פחות פחות, כדי שלא יצטרף כזית בכדי אכילת פרס.

הוסיף הרמב"ן שכך הדין גם בחולה הנצרך לאכול:

שם:

נראה שאף בחולה עושין כן, כדי להקל עליו.

וכן פסק השולחן ערוך:

שולחן ערוך אורח חיים סימן תריח סעיפים ז-ח:

כשמאכילין את העוברים או את החולה, מאכילין אותם מעט מעט כדי שלא יצטרף לשיעור... ואם אמדוהו שאין השיעורים הללו מספיקים לו, או שהחולה אומר כן, או שנסתפקו בדבר, מאכילים ומשקים אותו כל צרכו.

ב. אכילה לשיעורים בט' באב – דעת המחמירים

האם חולה הנצרך לאכול בתשעה באב צריך לאכול לשיעורים?

החתם סופר כתב, שאף בתעניות מדרבנן (כמו ט' באב), חולה שנצרך לאכול, יתענה כפי כוחו:

שו"ת חתם סופר חלק א או"ח סימן קנז:

וכי החולה אינו מחוייב בדבר התענית ואינו מתענה בו?! והלא לא הותר לו אלא כדי צרכו וחיותו ואם די לו בשתיה לא יאכל, ואם די לו באכילה פעם אחת לא יאכל ב' פעמים, ולא יותר ממה שצריך, וגם

שארי עינים אם אינו צריך לנעול ולרחוץ ולסוך אסור לו לעשות א' מאלה, נמצא שהוא מן המתענים ומהמחוייבים בדבר.

לאור זאת כתב כתב תלמידו המהר"ם שיק:

שו"ת מהר"ם שיק אורח חיים סימן רפט:

מבואר בדברי מרן הגאון בעל חתם סופר בחלק אורח חיים סימן קנ"ז דאי סגי ליה בטעימה או בשתיה מועטת אסור לו לאכול יותר, ועיין שם דאי סגי ליה בפחות משתיית רביעית ובפחות מאכילת כזית ולשהות בנתיים כדי אכילת פרס אסור לו לאכול יותר.

❖ האם בדברי החת"ס כתוב שצריך לאכול לשיעורים?

העיר על כך הגר"ש ואנזר:

שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן נו:

הגאון מהר"ם שיק הביא מהחתם סופר גם חומרת חצי שיעור בט' באב אם די לו בזה, ובצדק העיר כבודו בזה דאינו מוכרח.

הרב חנוך אייגש, העיד על עצמו שכשהיה חולה אכל לשיעורים:

מרחשת חלק א סימן יד:

וזכורני כשהייתי חולה בתשעה באב והיה קשה עלי התענית נהגתי בעצמי לאכול פחות פחות מכשיעור כדי שלא אהיה מאבד תענית של אותו יום שהיא מדברי קבלה, וחמור כשל יום הכיפורים.

הביאור הלכה הביא תשובה של בעל הצמח צדק שכתב, שבמקום שיש מגיפה אך אינה חזקה, יאכלו כל הציבור לשיעורים:

ביאור הלכה סימן תקנד סעיף ד"ה דבמקום חולי:

במקום שאין המחלה של חלערי"א חזקה ח"ו יאכל פחות מככותבת בכדי אכילת פרס וכן בשתיה... כך יש להורות לשואל בט"ב שבזה לא נעקר התענית לגמרי, ורחמנא ליבא בעי.

❖ האם מלשון הביאור הלכה נראה שזהו עיקר הדין או רק הוראה לבתחילה?

ג. אכילה לשיעורים בט' באב – דעת המקלים

השו"ע כתב שהחולה אינו בכלל המצווה להתענות בתשעה באב:

שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנד סעיף ו:

חולה שהוא צריך לאכול, אין צריך אומד אלא מאכילין אותו מיד, דבמקום חולי לא גזרו רבנן.

בהתאם לכך כתב מרן החיד"א:

מזבח אדמה סימן תקנד:

חולה שנתרפא אך חלוש מאוד, אינו צריך אומד, ואם הוא מצטער הרבה וחושש שיחזור חוליו – יאכל ואינו צריך שיעור רק שלא יאכל מעדנים.

בדומה לכך כתב הגר"מ עפשטיין:

ערוך השולחן אורח חיים סימן תקנד סעיף ז:

פחות מכשיעור לא שייך בט' באב שהוא מדרבנן.

וכך הסביר הגר"ש ווזנר, מדוע הפוסקים לא הזכירו אכילה לשיעורים בתשעה באב:

שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן נו:

חמורה, לזה כדי לעשות היכר לתענית שלא תשתכח תורת ט"ב לגמרי יעץ לאכל רק ביותר מכדי אכילת פרס. ועוד דעדין אינם חולים כלל, והעצה לאכול רק מפני שמניעת האכילה יכול להמשיך המחלה עליו בזה ודאי מסתבר להחמיר כנ"ל, לא כן בשכבר נחלה במחלה אפילו אין בו סכנה שבמקום חולה לא גזרו רבנן.

❖ באר לפי שני התירוצים השונים מה יהיה דינו של חייל שאוכל לצורך כשירות מבצעית?

בדומה לתירוצי השני של שבט הלוי, כתב הגר"צ אבא שאול: שו"ת אור לציון חלק ג פרק כט אות י: חיילים המשרתים במקומות חמים מאוד... ישתו לסירוגין פחות מכשיעור אם די להם בכך, דהיינו שישהו כשש - שבע דקות בין לגימה לגימה.

❖ דייק במזבח אדמה ובערוה"ש שהובאו לעיל, האם לדבריהם יש עניין שחיילים יצומו?

וכן הורה הגר"ש גורן: משיב מלחמה חלק ב סימן קמ: כל שמתעורר ספק אם חייב משהו לצום בתשעה באב, ופחות מכשיעור יפתור לו את הבעיה, אפשר בהחלט להשתמש בעצה זו... אבל אם גם זה לא מועיל, ואינו יכול להבטיח את מילוי תפקידו הביטחוני - מותר לו לאכול ולשתות, והכל תלוי בהרגשת האדם עצמו ובמצב הביטחוני במקום. לעומת זאת, הגרש"ז אוירבך הורה: הצבא כהלכה פרק יח הערה 5: מסתבר שבמקרה של סכנה אם לא יאכלו וישתו, לא קיבלו עליהם את התענית, וכן שמעתי מהגרש"ז אוירבך.

❖ האם ראוי לחלק בין חייל שנמצא עכשיו בשעת סכנה לבין חייל שאוכל כדי לשמור על כשירות עתידית?

1. הלכה למעשה

כך נפסק להלכה בספרנו תורת המחנה: תורת המחנה פרק נט תשובה א ותשובה ה: א. חייל שנאלץ לאכול בשאר תעניות חוץ מתשעה באב, יאכל כדרכו, ורק ימנע מאכילה לשם תענוג. ב. אם מדובר בתשעה באב ראוי שיצום לעל הפחות מספר שעות בתחילת הצום, כאשר ברור לו שאין בכך כל חשש לפגיעה ביכולתו המבצעית. ג. חייל העוסק בפעילות מבצעית בתשעה באב אינו צריך להקפיד על אכילה ושתיה 'לשיעורין' (אכילה של מאכל בנפח כ-30 סמ"ק כל ארבע דקות, ושתיה של כ-40 מ"ל, כפקק מימיה, כל עשר שניות), מלבד לדעת החמירים בדבר, ואף זאת דוקא אם האכילה נועדה לצורך מוכנות מבצעית עתידית (ולא שהוא כרגע באמצע פעילות). ד. חייל שאכל בצום בשל נסיבות מבצעיות, ולאחר מכן מתאפשר לו לצום בשארית היום, ישלים תעניתו. ה. האוכל 'לשיעורין' נידון כמתענה לכל דבר, ורשאי לומר 'עננו' בכל מקרה, ומנהג האשכנזים להקל שאף מי שצם עד מנחה, רשאי לומר 'עננו' בשומע תפילה קודם שיאכל.

דבר פשוט דסתמת הפוסקים בסי' תקנ"ד כמפורש דאין כאן חומרת חצי שיעור, כיון דכתבו דבמקום חולי לא גזרו רבנן, ולא היו שותקים מלהזכיר יסוד גדול כזה השייר בכל חולה האוכל בט"ב.

וכן פסקו הגר"ע יוסף (יבי"א ח"י ס"לט), הגרש"ז אויערבך (נשמת אברהם תקנ"ד א), הגר"י ולדנברג (צי"א ח"י ס"כה פ"טז), הגר"צ אבא שאול (אור לציון חלק ג סימן כט הערה ה), ועוד.

ד. האם יש עניין להחמיר

כתב הגר"מ שטרנבוך שהפטור מצום דרבנן אין תועלת שיצום: תשובות והנהגות כרך ד סימן קל: כבר כתב הרמב"ן דכשיש מחלה שעלול לפעמים להסתכן לא צריך אומד, דבמקום חולי לא גזרו רבנן, ופירש הגר"ח מבריסק זצ"ל דבמקום שלא גזרו צום, גם אם יצום לא קיים מצות צום דתשעה באב שלא גזרו עליו.

וכן כתב הגר"א וייס מסיבה אחרת: דרכי הוראה קובץ ב עמוד צו:

עין בספר שמירת שבת כהלכתה שהביא משמיה דמרנא הגרש"ז אויערבך לחדש, דשמא עניין אכילת פחות פחות מכשיעור משום מצות עשה דעינוי הוא, דאף דחצי שיעור אסור מן התורה, מכל מקום כל שלא אכל כשיעור לא ביטל למצות העינוי. והנה אם כנים הדברים, אין זה ענין אלא ביום הכיפורים בלבד, ולא בתשעה באב, דלא נצטוו בו במצות עשה דעינוי נפש.

לעומת זאת כתב הגר"ע שיש מידת חסידות לאדם גדול לאכול לשיעורים, וכך הסביר את הנהגתו של המרחשת שהובאה לעיל: יביע אומר חלק י סימן לט:

ומה שהחמיר על עצמו הגאון בעל מרחשת כשהיה חולה בט"ב באב, לאכול פחות פחות מכשיעור, מדת חסידות הוא לגברא רבה דכוותיה.

הגרש"ז אוירבך כתב שמי שאוכל לשיעורים נחשב שצם ויכול לעלות לתורה:

מובא בנשמת אברהם סימן תקנ"ב: חולה הנצרך לאכול ורוצה לעלות לתורה יכול לאכול פחות מכשיעור.

❖ מדוע דין זה יכול להיות נכון גם לגר"מ שטרנבוך שהובא לעיל?

על דרך זו כתב הציץ אליעזר, שיש מקום להחמיר לעצמו בדבר: שו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן כה פרק טז: בדרך כלל יש להורות להקל שלא להצריך שיעורין להצריך ומותר לו לאכול, והמחמיר יחמיר לעצמו או להבא לשאול לדקדק בזה ותאב שלא יאבד התענית של היום.

ה. דין חיילים

הגר"ש ווזנר מסביר בשתי דרכים, שאף לדעת הביאור הלכה (שהובא לעיל) חולה אינו צריך לאכול לשיעורים בט"ב באב:

שבט הלוי שם:

ומה דהביא בביאור הלכה שם... לפי דעתי העניה לא כתב כן אלא במקום מחלה הנ"ל שכידוע היה נעקר כל התענית לגמרי על ידי שהתירו לכל הקהל לאכול ביום ט"ב, ואם כן יש עקירת תענית

